

ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE DÜZ-DAR ÜNLÜ NÖBETLEŞMESİ ÜZERİNE

Erdinç YEŞİLKAŞ*

Öz: Kendine özgü nitelikleriyle Türk dili tarihinde önemli bir yer tutan Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi dönemi, iki farklı kültürün yoğun etkileşiminin açık bir yansımasıdır. Kıpçak Türklerinin Ermeni harflerini kullanarak oluşturdukları bu yazılı gelenek; yalnızca yazı sistemi bakımından değil, ses ve şekil özellikleri açısından da bu temasın izlerini taşımaktadır.

Bu çalışmada da Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yer alan farklı bir ünlü düşmesi türü incelenecektir. Çalışmada bu dönemde bazı eklerde ve kelime gövdelerinde düz-dar ünlülü ya da ünlüsüz yazımın aynı zamanda görülebileceği üzerinde durulmuştur. Elde edilen bulgular, ilgili metinlerden örneklerle desteklenerek somut biçimde gösterilmiş; ayrıca söz konusu kelime ve eklerin diğer tarihî Türk lehçelerindeki karşılıklarıyla karşılaştırılması yapılarak dilin tarihsel sürekliliği ve değişim yönü değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırmalar, incelenen ünlü düşmesi konusunun yalnızca belirli bir yazı geleneğine özgü, sınırlı bir özellik olmadığını; Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri içerisinde farklı biçimlerde sistemli bir görünüm sergilediğini ortaya koymaktadır. Söz konusu durum, bu yazı geleneği içerisindeki ses değişimlerinin rastlantısal değil, belirli fonolojik süreçlerle ilişkili olabileceğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, Ünlü düşmesi, Nöbetleşme, Dil etkileşimi, Yazım.

ON THE ALTERNATION OF HIGH UNROUNDED VOWELS IN ARMENIAN-SCRIPT KIPCHAK TURKISH

Abstract: The Kipchak Turkish period, written in Armenian script, holding a significant place in the history of the Turkish language for its unique characteristics, is a clear reflection of the intense interaction

---

Araştırma Makalesi / Künye: Yeşilkaş, E. "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Düz-Dar Ünlü Nöbetleşmesi Üzerine". Türkoloji, 126 (Haziran 2026), s. 193-205.

*Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, e-mail: erdincyesilkas52@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8771-6885

between two distinct cultures. This written tradition, created by the Kipchak Turks using Armenian script, bears traces of this contact not only in its writing system but also in its phonetic and morphological features.

This study will examine a different type of vowel dropping found in Kipchak Turkish texts written in Armenian script. The study emphasizes that in this period, the simultaneous occurrence of writing with flat-narrow vowels or without vowels can be observed in some suffixes and word stems. The findings are concretely demonstrated with examples from the relevant texts; furthermore, the historical continuity and direction of change of the language are evaluated by comparing these words and suffixes with their counterparts in other historical Turkic dialects. These comparisons reveal that the vowel dropping examined is not a limited feature specific to a particular writing tradition; rather, it appears systematically in different forms across Kipchak Turkish texts written in Armenian script. This suggests that the sound changes within this writing tradition may not be coincidental, but rather related to specific phonological processes.

Keywords: Armenian-script Kipchak Turkish, Vowel elision, Alternation, Language interaction, Orthography.

Giriş

Türk dilinin tarihî dönemleri arasında, kendine has özellikleriyle dikkat çeken sahalardan biri de Ermeni harfleri kullanılarak yazılan “Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi”dir. 13. ve 14. yüzyıllarda Ermeniler ile Kıpçak Türkleri arasındaki temaslar sonucunda gelişen bu dil, 15. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür; 16. ve 17. yüzyıllarda ise Doğu Avrupa’da yazılı eserler verecek düzeye ulaşmıştır (Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 23). Anadolu topraklarında yaklaşık bin yıldır iç içe yaşayan bu iki millet arasında güçlü bir kültürel etkileşim oluşmuştur (Öztürk, 2011, s. 86). Bu etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan dil, sosyal temasın dil üzerindeki etkisini açıkça gösterdiğinden literatürde “Ermeni Kıpçak dili” olarak adlandırılmıştır. Sözlü dil dönemi (13–15. yüzyıllar), yazı dili dönemi (16–17. yüzyıllar) ve kaybolma dönemi (18. yüzyıl) olmak üzere üç evrede incelenen bu dil, en parlak dönemini 16. ve 17. yüzyıllarda Ukrayna’da yaşamıştır (Kasapoğlu Çengel, 2012, s. 23).

Ermeni Kıpçaklardan günümüze ulaşan eserler oldukça çeşitlidir. Bu eserler konu bakımından tasnif edildiğinde altı grupta toplanmaktadır: kronikler, hukuk belgeleri ve mahkeme tutanakları, dinî eserler, filolojik

eserler, edebî eserler ve doğa bilimlerine ilişkin çalışmalar (Kasapoğlu Çengel, 2012, 25). Arıkan'da bu metinlerin dünya kütüphanelerindeki dağılımını on madde hâlinde ortaya koyarak Kiev, Lvov, Erivan, St. Petersburg, Viyana, Venedik, Krakov, Paris, Romanya ve Leiden'de Ermeni harfli Kıpçakça metinlerin bulunduğunu belirtir (Arıkan, 2006, s. 136). Bu metinler üzerine yapılan yayınlar sınırlı olmakla birlikte, Türkoloji sahasında Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine dair en kapsamlı kitap çalışmaları Garkavets'e aittir (1987, 2001, 2003, 2002). Bunun yanında Tryjarski'nin hazırladığı sözlük de bu alana önemli katkılar sağlamıştır (1968–1972). Ayrıca özellikle Chirli (2005) ve Kasapoğlu Çengel'in (2012) makaleleri, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin gramerine ilişkin değerli veriler sunmaktadır. Son olarak, 2025 yılında Akbulut tarafından hazırlanan “Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi grameri” başlıklı doktora tezi, alandaki önemli bir eksikliği gidermiştir. Bununla birlikte, mevcut eserlerin tek tek incelenmesi ve dikkat çeken hususlara odaklanan yeni çalışmaların yapılması, sahaya yeni veriler kazandırma potansiyelini hâlâ barındırmaktadır. Bu çalışmada da Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilen farklı bir ünlü düşmesi türü incelenecektir. Bu yönüyle çalışma, daha önce imla özelliği olarak değerlendirilen düz-dar ünlü düşmesi konusunu nöbetleşme bağlamında ele alarak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın esas kısmına geçilmeden önce kısaca ünlü düşmesinden ve bu ses olayının Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi özelindeki durumundan söz edilecektir.

‘Bir dil biriminin ortadan kalkması’ olarak tanımlanan düşme ile ilgili olarak Karaağaç, komşu seslerin de bu olayda önemli olduğuna dikkat çeker (Karaağaç, 2022, s. 342). Düşmeye, Türk dilinin her döneminde rastlanmakla birlikte Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde de bulunduğu görülür. Chirli, iki heceli kelimelerde sözcük ünlüyle başlayan bir ek aldığımda, ikinci hecede yer alan vurgusuz dar ünlülerin düştüğünü belirtmiştir. Ayrıca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde bazı kelimelerde +lıh ile +nız, +rıız ve +mız eklerinde düz dar ünlünün de düştüğünü ifade etmiştir. Chirli, bu eklerin hem yazılmış hem de yazılmamış biçimlerinin tanıklandığına dikkat çekmiş; bunun da araştırmacılar tarafından bir imla özelliği olarak değerlendirildiğini vurgulamıştır (Chirli, 2005, s. 79-80). Akbulut da bu dönemde ünlü düşmesinin kelime başında, ortasında ve sonunda bulunduğuna dikkat çekmiş, bunlar arasında en yaygın olanın vurgusuz orta hece düşmesi olduğunu dile getirmiştir fakat daha önce Chirli'nin söz ettiği eklere bağlı duruma değinmemiştir (Akbulut, 2025, s. 38).

Yöntem

Bu çalışmada, Chirli'nin değındiğı nöbetleşme durumuna ilişkin farklı türdeki veriler de ortaya konulacaktır. Bu doğrultuda, öncelikle Garkavets'in sözlüğünde yer alan düz-dar ünlüsü düşmüş biçimler taranmış; ardından bu ünlülerin düşmeden kullanıldığı örneklerin bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, 15 kelimedede düz-dar ünlünün hem düştüğü hem de düşmediğı biçimlerin metinlerde birlikte tanıklandığı tespit edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, örnek cümlelere ulaşılabilen durumlarda metin içi kullanımlara yer verilmiş; örnek cümle tespit edilemeyen durumlarda ise yalnızca kelime düzeyindeki verilerle yetinilmiştir. Ayrıca çalışmada belirlenen bu 15 örneğin, diğere tarihî Türk lehçelerinde de benzer bir ikili kullanım sergileyip sergilemediğı, Clauson (1972) üzerinden incelenmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Çalışmada, Ermeni harfli Kıpçak sahasında ender rastlanan bir ses düşmesi/nöbetleşmesi tespit edilmiştir. Bu ses olayının farklı ünsüzler arasında gerçekleştiğı görülmüştür. Elde edilen veriler, ünsüzlerin niteliğine göre yedi kategori altında tasnif edilmiştir. Söz konusu sınıflandırma; /l/ ve /h/, /h/ ve /l/, /z/ ve /h/, /g/ ve /l/, /g/ ve /ş/, /g/ ve /z/, /t/ ve /r/ ünsüzleri esas alınarak aşağıda gruplandırılmıştır.

1. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Düz-Dar Ünlü Nöbetleşmesi Üzerine

Çalışmada, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde düz-dar ünlülü ve ünlüsüz kullanımın birlikte görüldüğü 15 kelime ele alınmıştır. Bu kelimelerde /l/ ve /h/, /h/ ve /l/, /z/ ve /h/, /g/ ve /l/, /g/ ve /ş/, /g/ ve /z/, /t/ ve /r/ ünsüzleri arasında yer alan düz-dar ünlülerin hem korunmuş hem de düşmüş biçimlerinin metinlerde tanıklandığı görülmüştür.

İnceleme kapsamında söz konusu kelimeler, ünlü düşmesinin gerçekleştiğı ünsüzler esas alınarak gruplandırılmış ve her bir grup kendi içinde değerlendirilmiştir. Bu sınıflandırmada amaç, düz-dar ünlü nöbetleşmesinin hangi fonolojik ortamlarda daha sık ortaya çıktığını tespit edebilmektir. Ayrıca ele alınan örneklerde, aynı kelimenin hem ünlülü hem de ünlüsüz biçimlerinin bulunması, bu kullanımın tesadüfi olmadığını; belirli bir eğilime dayandığını göstermektedir. Bu veriler ışığında, ilgili nöbetleşmeler yalnızca ses bilgisel bir olay olarak değil, aynı zamanda yazım geleneğı ve/veya müstensih tercihleriyle ilişkili bir unsur olarak da değerlendirilmiştir.

1.1. /l/ ve /h/ arasındaki düz-dar ünlünün nöbetleşmesi

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde düz-dar ünlü nöbetleşmesinin en yoğun olarak görüldüğü fonolojik durumlardan biri, /l/ ve /h/ ünsüzleri arasındaki konumdur. Özellikle {+IIK} eki içerisinde yer alan düz-dar ünlünün hem korunduğu hem de düştüğü biçimlerin birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir. Türkçe dilinde isimden isim yapan ve oldukça işlek bir ek olan {+IIK}, genellikle ünlüsünü koruyan bir yapı sergilemesine rağmen, bu metinlerde ünlüsüz biçimleriyle de tanımlanmaktadır. Bu durum, imla ya da müstensih alışkanlıklarıyla da ilişkili olabilir. Zaten aynı kelimenin hem ünlülü hem de ünlüsüz biçimlerinin metinlerde birlikte yer alması, bu kullanımın rastlantısal olmadığını göstermektedir. İncelenen verilerde, bu gruba ait birden fazla örneğin bulunması, söz konusu nöbetleşmenin sistemli bir özellik olabileceğini düşündürmektedir.

Söz konusu kelimeler; *hanlh*, *açihlh*, *açlh*, *balh*, *ortaahlh*, *saglh* ve *tanihlh*'dir. Bu kelimeler Clauson'un Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish adlı sözlüğünde (EDPT) tek şekilli ve ünlüsü düşmemiş biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

- *hanlh* (AB 158/13) 'hanlık, hükümdarlık' [hanlık (EDPT, 1972, s. 638)>hanlh]
- *sen açıglı bağından ölümnuş açtiş inamlarga köktagi hanlhını* “sen ölümün acılı bağından imanlılara gökteki hanlığını açtın.”
- *açihlh* (Garkavets, 2011, s. 23) 'acı, keder' [açıglık (EDPT, 1972, s. 23)>açihlh]
- *zaval açihlh mizerni* “keder yoksula acıdır” (Tryjarski, 1968, s. 49)
- *açlh* (Garkavets, 2011, s.28) 'açlık' [açlık (EDPT, 1972, s. 26)>açlh]
- *yalan açlih lısvayli uyat* “yalan utanç verici bir açlıktır” (Tryjarski, 1968, s. 51)
- *balh* (Garkavets, 2011, s.210) 'balık' [balık (EDPT, 1972, s. 335)>balh]
- *balh sovak* “balık” (Tryjarski, 1968, 107)
- *ortaahlh* (Garkavets, 2011, s.1060) 'ortaklık' [ortugluğ (EDPT, 1972, 211)>ortaahlh],
- Bu bir tür yazım özelliği olarak karşımıza çıkmakta olup sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.

- saglĥ (Garkavets, 2011, s. 1212) ‘sağlık’ [saglık (EDPT, 1972, s. 809)>saglĥ],
- bu kondicia bile ki eger yaĥşı saglĥka kelsa ki kensine ĥaytar “eğer sağlığına kavuşursa kendisine geri vereceğimiz...” (Milci, 2014, s. 115)
- taniĥlĥ (Garkavets, 2011, s.1369) ‘tanıklık’ [tanukluk (EDPT, 1972, s. 519)>taniĥlĥ]
- Bu bir tür yazım özelliği olarak karşımıza çıkmakta olup sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.

1.2. /ĥ/ ve /l/ arasındaki düz-dar ünlünün nöbetleşmesi

/ĥ/ ve /l/ ünsüzleri arasında yer alan düz-dar ünlü nöbetleşmesi, tespit edilen veriler arasında sınırlı bir kullanıma sahiptir. Bu başlık altında yalnızca tek bir örneğin bulunması, söz konusu yapının yaygın bir özellikten ziyade istisnai bir durum olabileceğini düşündürmektedir.

- ĥlınmaĥ (AB 28/15) ‘kılınmak’ [kılın- (EDPT, 1972, s. 623)>ĥlınmaĥ],
- biz mundan soĥra arıtıp canımıznı bizim ĥıyastan da yaman ĥlınmaĥtan “bundan sonra ruhumuzu kötülük yapmaktan ve vicdandan arıtmak için yücelten Tanrı’yı biz bağışladığı için ona minnettarız.

1.3. /z/ ve /ĥ/ arasındaki düz-dar ünlünün nöbetleşmesi

/z/ ve /ĥ/ ünsüzleri arasında incelenen düz-dar ünlü nöbetleşmesi, bir örnekle tespit edilmektedir. Bu gruptaki örneğin yaygın bir kelime olması durumu daha iyi açıklar niteliktedir.

- yazĥ (AB 145/5) ‘suç, günah’ [yazuk (EDPT, 1972, s. 985)>yazĥ],
- sanay yalnız yazĥ ettim “yalnız sana karşı günah işledim.”

1.4. /g/ ve /l/ arasındaki düz-dar ünlünün nöbetleşmesi

/g/ ve /l/ ünsüzleri arasında görülen bu kullanım, ilgili yapıya dair saptanan örnekler arasında yer almaktadır. Bu kelime Clauson’da tek biçimli olarak ve ünlüsünü kaybetmeden tanıklanmaktadır.

- belgli (KZ 75/2) ‘bilgili’ [belgölüg (EDPT, 1972, s. 341)>belgli]

avazı Eyemizniĥ toĥtatur odnorojecni, da belgli eter ulu ormanlarnı “Rabbimizin sesi geyik gibi meydana çıkar, yüce ormanları bilgili eder.”

1.5. /g/ ve /ř/ arasındaki düz-dar ünlünün nöbetleşmesi

/g/ ile /ş/ ünsüzleri arasında gözlemlenen bu durum, söz konusu özelliğin görüldüğü nadir örneklerden biridir. İlgili kelime EDPT’de tek biçim altında düz-dar ünlüsünü düşürmeden kaydedilmiştir.

- *algş* (AB 42/10) ‘hayır, dua’ [alkış (EDPT, 1972, s.137)>algş]
bunun uçun algşka turgaylar sana barça arilarıñ seniñ vahtta yopsunovlu
“Bunun için bütün kulların kabul ettiğinde sana dua edecekler.”

1.6. /g/ ve /z/ arasındaki düz-dar ünlüsünün nöbetleşmesi

/g/ ile /z/ ünsüzleri arasında tespit edilen bu örnek, aynı türden kullanımlar içinde dikkat çeken tek veriyi oluşturmaktadır. Söz konusu kelime Clauson’da yalnızca tek bir biçimle ünlüsünü koruyarak yer bulmaktadır.

- *yalgz* (Garkavets, 2011, s. 1619) ‘tek, yalnız’ [yalgız (EDPT, 1972, s. 926)>yalgz]
  - Bu bir tür yazım özelliği olarak karşımıza çıkmakta olup sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.

1.7. /t/ ve /r/ arasındaki düz-dar ünlüsünün nöbetleşmesi

/t/ ve /r/ ünsüzleri arasında gerçekleşen düz-dar ünlü nöbetleşmesi, birden fazla örnekle temsil edilmesi bakımından diğer gruplara göre daha belirgin bir görünüm sergilemektedir. *keltr*, *añtr* ve *yıltramañlı* bu grupta yer alan kelime örneklerdir. Söz konusu kelimeler, ses yapıları bakımından incelendiğinde düz-dar ünlüsünün düşmüş olduğu biçimleriyle dikkat çekmektedir. Bu gruptaki örneklerin fiil tabanlarında görülmesi, bu grup özelinde fiillerde ünlü düşmesinin daha yaygın olabileceğini düşündürmektedir.

- *keltr-* (KZ 73/8) ‘getirmek’ [keltür- (EDPT, 1972, s. 716)>keltr-],
  - *keltrıyılı barça ulu künlerin Teñriniñ yerden* “Tüm ulu günleri Tanrının yerinden getiriyoruz”.
- *añtr-* (Garkavets, 2011, s. 64) ‘akıtmak’ [aktür- (EDPT, 1972, s. 82)>añtr-]
  - Bu bir tür yazım özelliği olarak karşımıza çıkmakta olup sözlükte madde başı olarak yer almamıştır.
- *yıltramañlı-* (Garkavets, 2011, s. 1703) ‘parlamak’ [yaltür- (EDPT, 1972, s. 923)>yıltra-]
  - *cuhutlar bu taşmı ündiyirler bareterñ budur yıltramañlı*
“Yahudiler bu kumaşa "bareket" derler, bu da "şimşek hızında" anlamına gelir.”

Sonuç

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri üzerine yapılan bu çalışma, söz konusu dil sahasının yalnızca alfabe düzeyinde değil, ses ve şekil bilgisi bakımından da çok çeşitli bir yapı sergilediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Çalışmada ele alınan düz-dar ünlü nöbetleşmesi, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin dikkat çekici özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. İncelenen 15 kelimedeki, belirli ünsüz çiftleri arasında yer alan düz-dar ünlülerin hem korunmuş hem de düşmüş biçimlerinin aynı dönem metinlerinde birlikte kullanılması, bu durumun sistemli bir ses olayı olmasının yanı sıra yazım geleneğiyle de yakından ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Özellikle {+IIK} eki başta olmak üzere bazı eklerde görülen bu ikili kullanım, daha önceki araştırmalarda değinilen “imla özelliği” yorumunu destekler nitelikte olmakla birlikte, yalnızca yazımsal bir tercih olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalabileceğini de göstermektedir.

Buradan hareketle, ünlü düşmesinin yalnızca fonetik çevreyle açıklanamayacağı; müstensih alışkanlıkları, birden fazla çevre etkisi ve muhtemel ağız farklılıklarının da bu sürece dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni alfabesinin Türkçenin ses özelliklerini tam olarak karşılayamaması da bazı ünlülerin yazıda gösterilmemesine veya değişken biçimlerde temsil edilmesine yol açmış olabilir. Araştırmacılardan bazıları, bu tür kısaltmaların kullanımını Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin bir yazım özelliği olarak değerlendirmektedir. Bu durum, dildeki ses olaylarının yazıya aktarımında ortaya çıkan değişikliklerle birleşerek nöbetleşmeli kullanımları artırmıştır.

Çalışmada elde edilen verilerin tarihî Türk lehçeleriyle karşılaştırılması, söz konusu kelimelerin tarihî lehçelerde ünlüsünü koruyan tek biçimli yapılar hâlinde bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesindeki ünlü düşmesi ve nöbetleşme örneklerinin, genel Türk dili tarihinden ziyade bu sahaya özgü bir gelişim veya kullanım özelliği olabileceğini meydana çıkartmaktadır.

Sonuç olarak, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde gözlemlenen düz-dar ünlü nöbetleşmesi, dilin yapısını anlamak açısından önemli veriler sağlamaktadır. Bu çalışma, sınırlı sayıda örnek üzerinden hareket etmekle birlikte, söz konusu nöbetleşmenin sistematik biçimde ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmaların, özellikle farklı sahalarda kapsayacak şekilde genişletilmesi ve yazım-fonoloji ilişkisini daha ayrıntılı biçimde ele alması, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin dilbilimsel özelliklerinin daha net anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Kısaltmalar

AB: Alğış Bitigi

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

KZ: Kıpçakça Zebur

Kaynakça

- Akbulut, E. (2025). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi grameri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Arıkan, İ. (2006). *Ermeni harfleriyle yazılmış Kıpçakça Zebur metin-dizin (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Gaziantep Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Arıkan, İ. (2006). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 130-141.
- Chirli, N. (2005). *Ermeni Kıpçakça dualar kitabı alğış bitigi*. Hollanda: Sota Yayınları.
- Chirli, N. (2005). Ermeni Kıpçakçasının ses özellikleri üzerine, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 75-90.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.
- Çetin Milci, E. (2014). *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi mahkeme tutanakları (1630-1635) (İnceleme-Metin-Dizin) (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Garkavets, A. (2011). *Kıpçakskoye slovar*, Almatı.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi, *Dil Araştırmaları* 10, (10), 17-81.
- Öztürk, A. (2011). Türk-Ermeni ilişkilerinde Dil. *IJSES*, 81-87.
- Tryjarski, E. (1968). *Dictionnaire armeno-kıptchak*. Varşova.

АРМЯН ӘЛІПБИІНДЕ ЖАЗЫЛҒАН ҚЫПШАҚ ТІЛІНДЕГІ ЕЗУЛІК-ҚЫСАҢ ДАУЫСТЫЛАРДЫҢ АЛМАСУЫ ТУРАЛЫ

Аннотация: Түркі тілдері тарихында өзіндік ерекшеліктерімен маңызды орын алатын армян әліпбиінде жазылған қыпшақ тілі кезеңі – екі түрлі мәдениеттің тығыз ықпалдастығының айқын көрінісі. Қыпшақтардың армян графикасын қолдану арқылы қалыптастырған бұл жазба дәстүрі тек жазу жүйесі тұрғысынан ғана емес, дыбыстық және морфологиялық сипаттары жағынан да аталған тілдік байланыстардың ізін сақтаған.

Бұл зерттеуде армян әліпбиінде жазылған қыпшақшамәтіндерде кездесетін дауысты дыбыстың қолданысына қатысты ерекше бір құбылыс талданады. Мақалада аталған кезеңдегі кейбір қосымшалар мен сөз түбірлеріндегі қысаң езулік дауыстының сақталып немесе түсіріліп жазылуының қатар ұшырасу құбылысына назар аударылды. Анықталған тілдік деректер тиісті мәтіндерден алынған мысалдар арқылы дәйектеліп көрсетілді. Сонымен қатар қарастырылған сөздер мен қосымшалардың басқа тарихи түркі тілдеріндегі ұқсас қолданыстарына салыстырмалы талдау жүргізіліп, тілдің тарихи сабақтастығы мен даму бағыты бағаланады.

Жүргізілген салыстырмалы зерттеулер дауыстының түсіп қалу құбылысының белгілі бір жазба дәстүрге ғана тән, шектеулі сипаттағы ерекшелік еместігін, керісінше армян әліпбиінде жазылған қыпшақшамәтіндерде әртүрлі формада жүйелі түрде көрініс табатынын көрсетеді. Бұл жағдай аталған жазба дәстүрі аясындағы дыбыстық өзгерістердің кездейсоқ құбылыс емес, белгілі бір фонологиялық үдерістермен байланысты болуы мүмкін екендігін аңғартады.

Кілт сөздер: Армян әліпбиінде жазылған қыпшақ тілі, Дауысты дыбыстың түсіп қалуы, Алмасу, Тілдік ықпалдастық, Орфография.

О ЧЕРЕДОВАНИИ НЕОГУБЛЕННЫХ УЗКИХ ГЛАСНЫХ В КЫПЧАКСКОМ ЯЗЫКЕ НА АРМЯНСКОЙ ГРАФИКЕ

Аннотация: Занимая важное место в истории тюркских языков благодаря своим своеобразным особенностям, период Кыпчакского языка на армянской графике представляет собой наглядное отражение интенсивного взаимодействия двух различных культур. Сформировавшаяся у кыпчаков письменная традиция на основе армянского алфавита несёт следы данного контакта не только в плане графической системы, но и в фонетических и морфологических особенностях языка.

В настоящем исследовании рассматривается особый тип выпадения гласных, зафиксированный в текстах на кыпчакском языке, записанных армянскими буквами. Основное внимание уделяется тому, что в данный период в некоторых аффиксах и основах слов параллельно могли употребляться варианты написания как с узким неогублённым гласным, так и без гласного. Полученные результаты наглядно представлены и подтверждены примерами из соответствующих текстов; кроме того, проведено сопоставление рассматриваемых слов и аффиксов с их соответствиями в других исторических тюркских языках, что позволило оценить историческую преемственность языка и направление его изменений.

Данные сопоставления показывают, что исследуемое явление выпадения гласных не является ограниченной особенностью, присущей исключительно определённой письменной традиции. Напротив, в текстах на армянской графике кыпчакского языка оно проявляется в различных формах и имеет системный характер. Это свидетельствует о том, что звуковые изменения в рамках данной письменной традиции могли быть не случайными, а связанными с определёнными фонологическими процессами.

Ключевые слова: Кыпчакский язык на армянской графике На Армянской графике, Выпадение гласных, Чередование, Языковое взаимодействие, Орфография.

Extended Summary

Among the historical periods of the Turkish language, one that stands out with its unique characteristics is "Kipchak Turkish written using Armenian letters." Developed as a result of contacts between Armenians and Kipchak Turks in the 13th and 14th centuries, this language survived until the end of the 15th century and, in the 16th and 17th centuries, reached a

level at which it could produce written works in Eastern Europe. A strong cultural interaction developed between these two nations, who lived together in Anatolian lands for approximately a thousand years. The resulting language, clearly demonstrating the influence of social contact on language, is referred to in the literature as the "Armenian-Kipchak language." Examined in three phases – the spoken language period (13th–15th centuries), the written language period (16th–17th centuries), and the period of extinction (18th century) – this language experienced its most brilliant period in Ukraine during the 16th and 17th centuries. This study will also present different types of data regarding the alternation of vowels mentioned by Chirli. To this end, the forms with dropped flat-narrow vowels found in Garkavets' dictionary were first examined. It was investigated whether there were any examples in which these vowels were used without being dropped. As a result of the examination, it was determined that in 15 words, both forms with dropped and undropped flat-narrow vowels were witnessed together in the texts. Based on the data obtained, in-text usage was included where example sentences were found; where example sentences were not found, only word-level data was used. Furthermore, whether these 15 examples identified in the study exhibit a similar dual usage in other historical Turkic dialects was examined by Clauson (1972).

This study identified a rare vowel omission/alternation in the Armenian-script Kipchak dialect. This phonetic phenomenon was observed to occur between different consonants. The data obtained were classified into seven categories based on the nature of the consonants. This classification is based on the consonants /l/ and /ɣ/, /ɣ/ and /l/, /z/ and /ɣ/, /g/ and /l/, /g/ and /ʃ/, /g/ and /z/, and /t/ and /t/. Within the scope of the study, the words in question were grouped by the consonant at which vowel omission occurred, and each group was evaluated separately. This classification aims to determine in which phonological contexts the flat-narrow vowel alternation occurs more frequently. Furthermore, the presence of both vowel and consonant forms of the same word in the examples examined indicates that this usage is not coincidental; it reflects a specific trend. In light of this data, the relevant alterations have been considered not only as a phonetic phenomenon but also as an element of writing tradition and/or scribal preferences.

This study of Kipchak Turkish texts written in Armenian script clearly demonstrates that this language area exhibits a highly diverse structure not only at the level of the alphabet but also in phonology and morphology. The alternation of flat and narrow vowels, examined in this study, stands out as a striking feature of Kipchak Turkish written in

Armenian script. In the 15 words examined, the simultaneous use of both preserved and dropped forms of flat and narrow vowels located between certain consonant pairs in texts from the same period suggests that this is not only a systematic phonetic phenomenon but also closely related to orthographic tradition. This dual usage, particularly in some suffixes, notably the {+LIK} suffix, supports the "orthographic feature" interpretation mentioned in previous studies, but also suggests that it may be insufficient to treat it solely as an orthographic preference. Therefore, it is understood that vowel dropping cannot be explained solely by the phonetic environment; copyist habits, multiple environmental influences, and possible dialectal differences are also involved in this process. The inability of the Armenian alphabet to fully represent the phonetic characteristics of Turkish may have led to the omission or variable representation of certain vowels in writing. Some researchers consider the use of such abbreviations to be a characteristic writing feature of Armenian-script Kipchak Turkish. This situation, combined with the variability in how phonetic changes are transcribed in the language, has increased the use of alternating vowels. Comparison of the data obtained in this study with historical Turkic dialects revealed that these words were found in historical dialects as uniform structures that preserved their vowels. This result suggests that the vowel omission and alternation examples in Armenian-script Kipchak Turkish may be a developmental or usage characteristic specific to this field rather than a general feature of the Turkic language history.

In conclusion, the alternation of flat and narrow vowels observed in Armenian-script Kipchak Turkish provides important data for understanding the structure of the language. Although this study is based on a limited number of examples, it suggests that this alternation should be addressed systematically. Future studies, particularly those that expand to include different fields and address the relationship between orthography and phonology in more detail, will allow for a clearer understanding of the linguistic features of Kipchak Turkish written in Armenian script.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Erdiñ YEŞİLKAŞ (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

УДК 81,1 МФТАР 16.11